

## Investigating the Effect of Mobile-based Sharia Medical Education on the Knowledge and Attitude of Nursing Students

Fatemeh Vizehfar<sup>1</sup>, Azita Jaber<sup>1\*</sup>

1. Associate Professor,  
Community Based  
Psychiatric Care Research  
Center, Nursing Department,  
School of Nursing and  
Midwifery, Shiraz University  
of Medical Sciences, Shiraz,  
Iran

### \*Corresponding Author:

Azita Jaber, Community  
Based Psychiatric Care  
Research Center, Nursing  
Department, School of  
Nursing and Midwifery,  
Shiraz University of  
Medical Sciences, Shiraz,  
Iran

Email: a\_jaberi@sums.ac.ir

Received: 13 Mar 2024

Revised: 26 May 2024

Accepted: 23 Jun 2024

### Abstract

**Background and Purpose:** In order to provide services based on societal values and avoid the Shariah and legal consequences of non-compliance with Shariah issues in education and treatment, nursing students should be familiar with the necessary Shariah issues. The present study aimed to assess the effect of mobile-based education of Sharia medical rules on the knowledge and attitude of final-year undergraduate students of Hazrat Fatemeh College of Nursing and Midwifery (PBUH).

**Materials and Methods:** This quasi-experimental study was conducted on 54 final-year nursing students in two control and intervention groups. In the intervention group, Sharia issues were taught using a mobile application, and in the control group, education was carried out by a training booklet, and the knowledge and attitude questionnaires of the two groups were measured and compared before and two weeks after the intervention.

**Results:** The finding demonstrated that the mean scores of knowledge and attitude of the intervention group students who received Sharia rulings training through a mobile-based application illustrated a significant change compared to the control group who received the training through a booklet ( $P < 0.05$ ). Although the attitude scores in the control group were also improved, there was no statistically significant difference between the two groups.

**Conclusion:** The results of this study highlighted the positive effect of using a mobile-based application compared to booklet education in improving the knowledge and attitude of students towards Sharia issues related to education and medical services. Considering that one of the available and relatively affordable educational methods is mobile-based education, it seems that the use of this potential platform for proper education can pave the way for scientific and affordable education in terms of health compliance.

**Keywords:** Attitude, Knowledge, Mobile health, Nursing students, Shariah

► **Citation:** Vizehfar F, Jaber A. Investigating the Effect of Mobile-based Sharia Medical Education on the Knowledge and Attitude of Nursing Students. Religion and Health, Spring & Summer 2024; 12(1): 29-38 (Persian).

## بررسی تأثیر آموزش احکام شرعی پزشکی مبتنی بر تلفن همراه بر دانش و نگرش دانشجویان دانشکده‌ی پرستاری

فاطمه ویزشفر<sup>۱</sup>، آرزینا جابری<sup>۱\*</sup>

### چکیده

**سابقه و هدف:** دانشجویان پرستاری برای ارائه‌ی خدمات مبتنی بر ارزش‌های جامعه و دوری از تبعات شرعی و قانونی عدم رعایت مسائل شرعی در آموزش و درمان باید با مسائل شرعی لازم آشنا شوند. این مطالعه با هدف تعیین تأثیر آموزش احکام شرعی پزشکی مبتنی بر تلفن همراه بر دانش و نگرش دانشجویان کارشناسی سال آخر دانشکده‌ی پرستاری و مامایی حضرت فاطمه (س) انجام شد.

**مواد و روش‌ها:** مطالعه از نوع نیمه‌تجربی بود و درباره‌ی ۶۴ دانشجوی سال آخر رشته‌ی پرستاری در دو گروه کنترل و مداخله انجام شد. در گروه مداخله، آموزش مسائل شرعی با استفاده از اپلیکیشن تلفن همراه و در گروه کنترل، آموزش از طریق کتابچه‌ی آموزشی صورت گرفت و پرسش‌نامه‌های محقق‌ساخته‌ی دانش و نگرش احکام شرعی پزشکی دو گروه قبل و دو هفته پس از مداخله اندازه‌گیری و مقایسه شد.

**یافته‌ها:** نتایج نشان داد که میانگین نمرات دانش (به ترتیب  $27/3 \pm 7/08$  و  $48/3 \pm 3/45$ ) و نگرش (به ترتیب  $36/95 \pm 4/5$  و  $43/6 \pm 7/96$ ) دانشجویان گروه مداخله، که آموزش احکام شرعی را از طریق اپلیکیشن مبتنی بر موبایل دریافت کرده بودند، نسبت به گروه کنترل، که آموزش‌ها را از طریق کتابچه دریافت کرده بودند، تغییر چشمگیری پیدا کرده است ( $P < 0/05$ )، اگرچه نمرات نگرش در گروه کنترل نیز ارتقا پیدا کرده بود، اما تفاوت آماری معنادار بین دو گروه وجود نداشت.

**استنتاج:** نتایج این مطالعه تأثیر بهتر استفاده از اپلیکیشن مبتنی بر موبایل نسبت به آموزش سنتی برای ارتقای دانش و نگرش دانشجویان راجع به نکات شرعی مرتبط با آموزش و ارائه‌ی خدمات درمانی را نشان داد. با توجه به اینکه یکی از روش‌های آموزشی در دسترس و نسبتاً مقرون‌به‌صرفه آموزش مبتنی بر موبایل است، به نظر می‌رسد که استفاده از این بستر بالقوه برای آموزش صحیح بتواند راه را برای آموزش‌های علمی و مقرون‌به‌صرفه از نظر رعایت سلامتی هموار کند.

**واژه‌های کلیدی:** دانشجویان پرستاری، سلامت همراه، احکام شرعی، دانش، نگرش

۱. استادیار، مرکز تحقیقات مراقبت‌های روان جامعه نگر، گروه پرستاری، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران

#### \* مؤلف مسئول:

آرزینا جابری، مرکز تحقیقات مراقبت‌های روان جامعه نگر، گروه پرستاری، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی شیراز، شیراز، ایران

Email: a\_jaberi@sums.ac.ir

دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۲۳

اصلاحات: ۱۴۰۳/۰۳/۰۶

پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۰۳

◀ **استناد:** ویزشفر، فاطمه؛ جابری، آرزینا. بررسی تأثیر آموزش احکام شرعی پزشکی مبتنی بر تلفن همراه بر دانش و نگرش دانشجویان دانشکده‌ی پرستاری. بهار و تابستان ۱۴۰۳؛ ۱۲(۱): ۳۸-۲۹ (فارسی).



## مقدمه

وجود انسان از دو بخش جسم و روح تشکیل شده است که بهرغم تفاوت‌های ماهوی، با یکدیگر در تعامل‌اند. سلامت هر دو بخش برای سعادت و رشد بشر لازم است و سلامت جسم از ملزومات سلامت روح است. علم پزشکی و علم فقه و احکام اسلامی و به بیان کامل‌تر علم دین به دو مقوله‌ی سلامت جسم و روح می‌پردازد (۱). علم طب به‌لحاظ عقلی با دین و مسائل دینی هم‌راستاست. اهمیت این مسئله باعث شده است که جامعه‌ی پزشکی در چند دهه‌ی اخیر سعی کند مطالب پزشکی را از دیدگاه اسلام مطرح سازد. در علم پزشکی، احکام و ویژه‌های تعریف شده است تا شاغلان این حرفه‌ها با بهره‌مندی از آن بتوانند در همان حال که به درمان جسمی بیماران مبادرت می‌ورزند، پاسخ‌گوی احکام شرعی مرتبط با بیماری و درمان آن‌ها نیز باشند و خود نیز به رعایت آن‌ها اهتمام ورزند (۲). همچنین، بیماران اعتقاداتی دارند که باید به آن به دیده‌ی احترام نگاه کرد. بی‌اعتنایی کادر درمان به این اعتقادات، مانند اعتقادات مذهبی و احکام شرعی، موجب اهانت به بیمار می‌شود که به‌نوبه‌ی خود موجب بروز اختلال در روابط بین بیمار و تیم درمانی می‌شود (۳).

آموزش و پرورش دانشجویان در تمام جنبه‌های جسمی، روانی، عاطفی، شناختی و معنوی مدنظر تمامی مؤسسه‌های آموزشی در جهان است (۴). در فرهنگ اسلامی، فقه و طب ارتباط نزدیکی با هم دارند. رجوع به رساله‌ها و استفتائات مراجع تقلید نشان می‌دهد که بخشی از دیدگاه‌های آنان به مسائل پزشکی و احکام آن اختصاص یافته است. علاوه بر آن، مراجع تقلید بر این نکته تأکید می‌کنند که انسان باید احکام شرعی مسائلی را که معمولاً با آن‌ها سروکار دارد بداند (۵-۷). مطالعاتی هم در همین راستا در شهرهای مختلف کشور مانند همدان، مشهد، تهران، اراک، بیرجند و اهواز صورت گرفته است که به بررسی میزان آگاهی و دیدگاه‌های تیم بهداشتی و درمانی یا دانشجویان در این زمینه پرداخته است (۸، ۹). برخی از این مطالعات آشنایی با احکام شرعی از طریق درس‌های دانشجویان علوم پزشکی را راهبردی برای ارتقای آگاهی آن‌ها از احکام پزشکی دانسته‌اند (۴).

در مطالعات دیگر نیز آگاهی کارورزان پزشکی از احکام مرتبط با پزشکی در حد متوسط بوده است و بیش از ۸۰ درصد از آنان آموزش‌های دوران تحصیل خود را برای برطرف کردن کمبود اطلاعاتشان درباره‌ی احکام شرعی در پزشکی کافی نمی‌دانستند (۱۰). در مطالعه‌ی دیگر نیز آگاهی دانشجویان علوم پزشکی ارتش از احکام پزشکی از نمره‌ی ۲۰ در حد ۱۱/۹ بود (۱۱). این نتایج نشان می‌دهد که تبادل کافی میان دانشگاه و مسائل شرعی و احکام دینی وجود ندارد. این در حالی است که مراجع تقلید استفتائات زیادی در زمینه‌های پزشکی صورت داده و احکام متنوعی صادر کرده‌اند؛ لذا ضروری است در دانشگاه‌های علوم پزشکی، این احکام تدریس شود. البته این مطالعات در بسیاری از موارد توصیفی بوده‌اند و در مواردی که مطالعه‌ی تجربی و آموزش انجام شده، از روش‌های غیرمجازی استفاده شده است؛ درحالی‌که پژوهش‌ها به‌خوبی بیانگر این مطلب است که استفاده از روش‌های مجازی مانند موبایل در جامعه، خصوصاً در میان نوجوانان و جوانان، توسعه‌ی روزافزون یافته است (۱۲، ۱۳). یادگیری با تلفن همراه برای پژوهشگران حوزه‌ی یادگیری محبوبیت خاصی دارد و از آنجاکه از محدودیت‌های مکانی می‌کاهد، فراگیران نیز به آن توجه می‌کنند. با توجه به نیاز شدید نظام آموزشی کنونی به استفاده از فناوری اطلاعات، استفاده از تلفن همراه برای یادگیری به یکی از حوزه‌های جدید در آموزش و پژوهش تبدیل شده است.

بیشتر مطالعاتی که در خارج از کشور انجام شده در زمینه‌های دیگری غیر از احکام پزشکی بوده است. در مطالعاتی که درباره‌ی آموزش آموزه‌های اسلامی صورت گرفته است، جنبه‌های نظری و فلسفی بررسی شده است؛ برای مثال، اهدای عضو در کویت (۱۴، ۱۵)، درمان ناباروری در آمریکای شمالی (۱۶)، تنظیم خانواده (۱۷) و اخلاق پزشکی (۱۸) در عربستان سعودی و مصر و اردن، تأثیر فتواها و احکام اسلامی در معاملات و خریدوفروش مانند خرید یا ترک سیگار و خرید برخی برندهای خاص (۲۰، ۱۹) در مصر. مطالعات نشان داده‌اند که یادگیری الکترونیک به میزان درخور توجهی هزینه‌های سرمایه‌گذاری اولیه (مراکز آموزشی) و جاری (استاد و

نگرش دانشجویان کارشناسی سال آخر دانشکده‌ی پرستاری و مامایی حضرت فاطمه (س) انجام شد.

### مواد و روش‌ها

مطالعه‌ی حاضر از نوع نیمه‌تجربی با دو گروه مداخله و کنترل و با طراحی پیش‌آزمون و پس‌آزمون بود. جامعه‌ی پژوهش تمام دانشجویان سال آخر دانشکده‌ی پرستاری و مامایی حضرت فاطمه (س) دانشگاه علوم پزشکی شیراز (۱۶۰ نفر) در سال ۱۴۰۱ و ۱۴۰۲ بودند. برای ارزیابی حجم نمونه، به مطالعه‌ی فراهانی و همکاران (۳) در زمینه‌ی آگاهی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی اراک قبل و بعد از آموزش با کتابچه مراجعه شد. با در نظر گرفتن توان ۹۰ درصد، آلفای ۰/۰۵،  $S_2=۶/۷۸$ ،  $S_1=۶/۲۶$  و  $d=۶/۷۹$  و فرمول:

$$n = \frac{\{Z(1-\frac{\alpha}{2})+Z(1-\beta)\}^2 [S_1^2+S_2^2]}{d^2}$$

حجم نمونه برای دو گروه ۵۴ نفر محاسبه شد که در هر گروه ۲۷ قرار گرفتند. تخصیص نمونه‌ها به دو گروه به روش تصادفی سیستماتیک انجام شد. به این منظور، تعداد کل دانشجویان سال آخر رشته‌های پرستاری، مامایی، اتاق عمل و هوشبری که معیارهای ورود را داشتند، مشخص شد. سپس از لیست اسامی دانشجویان یک نفر به صورت تصادفی انتخاب شد و نفرات بعدی به ترتیب براساس عددی که از کسر  $۵۴/n$  به دست آمد انتخاب شدند. دانشجویان بر این اساس به دو گروه کنترل (آموزش با استفاده از کتابچه) و مداخله (آموزش با استفاده از اپلیکیشن) تقسیم شدند. معیارهای ورود به مطالعه داشتن تلفن همراه با قابلیت کاربرد نرم‌افزار و نداشتن سابقه‌ی بیماری‌های روانی حاد و مزمن بود. معیارهای خروج از مطالعه به این شرح بود: عدم تمایل به ادامه‌ی مطالعه، عدم پاسخ‌گویی به بیش از ۲۰ درصد سؤالات مربوط به پرسش‌نامه‌های دانش و نگرش و غیبت طولانی‌مدت در زمان مطالعه (مرخصی، بیماری و انتقال به سایر دانشگاه‌ها).

محتوای آموزشی مبتنی بر تلفن همراه درباره‌ی احکام مربوط به عمل جراحی مانند اجازه‌ی عمل، تشریح جسد، پیوند اعضا، جلوگیری از بارداری، سزارین، سقط جنین، ضمان، اتانازی و احکامی بود که لازم بود

دین و سلامت، دوره ۱۲، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۳

را کاهش می‌دهد و توسعه‌ی سریع و اقتصادی یادگیری و آموزش به مناطق دوردست را امکان‌پذیر می‌سازد (۲۱). به این ترتیب با استفاده از آموزش الکترونیک، منافع چهار ذی‌نفع اصلی یادگیری، یعنی «فراگیر، فرادهنده، سازمان‌های آموزش‌دهنده و جامعه»، به‌نحوی مؤثرتر تأمین می‌شود (۲۲). این روش آموزشی به‌علت برطرف کردن محدودیت‌ها و ناکارآمدی‌های روش‌های سنتی، به‌عنوان اساسی‌ترین شکل طرح سلامت الکترونیکی، می‌تواند جنبه‌ای مهم و بارز در برنامه‌های مراقبتی باشد (۲۳). در مطالعه‌ی نشان داده شد که دانشجویان دانشگاه‌های کشورهای در حال توسعه آموزش از طریق موبایل در فضای مجازی را روش ارجح می‌دانند (۲۲). در مطالعاتی که در برخی کشورهای اسلامی مانند مالزی انجام شده نیز دیده شده است که تکنولوژی‌های جدید مانند اپلیکیشن‌های تلفن همراه و وب‌سایت‌ها ممکن است روش‌های مناسبی برای گسترش و نشر احکام اسلامی در جامعه باشد (۲۳). در این مطالعات خاطرنشان شده است که با حضور نسلی که به فضای اینترنت بسیار وابسته است، استفاده از فناوری‌های روز دنیا برای آموزش احکام اسلامی یکی از ضروریات به شمار می‌رود (۲۴).

افراد در حرفه‌های وابسته به علوم پزشکی، به‌دلیل پایبندی به مسائل شرعی، تعهداتی فراتر از تعهدات عمومی این حرفه‌ها را بر عهده دارند و مراقب این موضوع‌اند که گرفتار کاری نشوند که خلاف شرع مقدس اسلام است. این هدف وقتی حاصل می‌شود که اعضای حرفه‌ی پزشکی، بیمار و همراهان بیمار از مسائل شرعی آگاه باشند و تعهد لازم را به آن داشته باشند (۲۵). از آنجا که آگاهی، باورهای مذهبی و ارزش‌های سنتی افراد بر رفتارهای آنان تأثیر می‌گذارد، قبل از تدوین برنامه‌ها لازم است آگاهی، افکار و نگرش‌های افراد در این زمینه شناخته شود؛ زیرا ظاهراً یکی از علل عدم موفقیت در اجرای طرح انطباق، ناشناخته ماندن افکار و باورهای پرسنل درمانی راجع به آن است. با توجه به مسائل مطرح‌شده و نبود این عنوان یا محتوا در درس‌های رسمی دانشجویان پرستاری، این مطالعه با هدف مقایسه‌ی تأثیر دو روش آموزش مبتنی بر تلفن همراه و آموزش با استفاده از کتابچه‌ی احکام شرعی پزشکی بر دانش و

رشته‌ی تحصیلی و وضعیت تأهل، محل سکونت دانشجوی، اطلاعات قبلی در خصوص احکام و احکام پزشکی از طریق دروس دانشگاهی یا تجربه‌ی شخصی.

۲. پرسش‌نامه‌ی دانش و آگاهی در خصوص احکام شرعی پزشکی (۳۰ سؤال) که محتوای آن درباره‌ی اجازه‌ی عمل، تشریح جسد، پیوند اعضا، جلوگیری از بارداری، سزارین، سقط جنین، ضمان، اتانازی، وضوی جبیره، تیمم، طهارت لباس و بدن، نماز و طهارت با وجود زخم در بدن و استومی‌ها، تماس نامحرم، احکام دوران نفاس، احکام شیردهی، مس میت و احکام مربوط به استفاده از الکل صنعتی بود. هریک از سؤالات ۴ گزینه داشت و در صورتی که دانشجو به سؤال پاسخ صحیح می‌داد در نرم‌افزار عدد ۲ و در صورت پاسخ غلط، عدد ۱ وارد می‌شد. در صورتی که دانشجو به بیش از نیمی از سؤالات پاسخ صحیح می‌داد، نمره‌ی قبولی را کسب می‌کرد. برخی از سؤالات این پرسش‌نامه عبارت‌اند از:

✓ بیماری در مرحله‌ی آخر زندگی خود قرار دارد و به‌واسطه‌ی متاستاز تومور درد شدیدی را تحمل می‌کند. وظیفه کادر درمان چیست؟

✓ نگاه کردن به عکس نیمه‌عریان مردان و زنان غیرمسلمان در کتاب‌های درسی اختصاصی چه حکمی دارد؟

✓ بیماری سه روز بیهوش بوده و نماز نخوانده است، آیا لازم است نمازهایی را که نخوانده است قضا کند؟

۳. پرسش‌نامه‌ی نگرش راجع به احکام شرعی پزشکی که ۱۳ سؤال با طیف لیکرتی ۵گزینه‌ای از کاملاً مخالفم تا کاملاً موافقم داشت. به این ترتیب، جمع نمرات بین ۱۳ تا ۶۵ بود که با توجه به تفاوت بین دو نمره، نمره‌ی میانه، یعنی نمرات بالاتر از ۳۹، نگرش مثبت در نظر گرفته شد. برخی از سؤالات پرسش‌نامه‌ی نگرش به شرح زیر است:

✓ لازم نیست در همه‌ی زمینه‌های محیط کاری مقید به احکام شرعی باشیم.

✓ به‌ندرت برای اجرای احکام شرعی کوشش می‌کنم.

✓ تمایلی به یادگیری احکام شرعی پزشکی ندارم.

دانشجویان در پاسخ به بیماران و همراهانشان آن‌ها را بدانند؛ مانند وضوی جبیره، تیمم، طهارت لباس و بدن، نماز و طهارت با وجود زخم در بدن و استومی‌ها، تماس نامحرم، احکام دوران نفاس، احکام شیردهی، تنظیم خانواده، خون‌ریزی‌های زنانه، مس میت و احکام مربوط به الکل صنعتی. این محتوا براساس کتاب‌های احکام پزشکی منتشرشده توسط وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی که به عناوین مرتبط با این حوزه اشاره داشته‌اند طراحی شد (۲۶، ۲۷). این نرم‌افزار پس از جمع‌آوری اطلاعات از منابع علمی و تأیید آن‌ها توسط استادان و اعضای هیئت‌علمی دانشگاه علوم پزشکی، با کمک مؤسسه‌ای خصوصی که خارج از دانشگاه بود، تنظیم و آماده شد. در این اپلیکیشن، علاوه بر محتوای متنی، از عکس‌ها و فیلم‌هایی نیز برای آموزش بهتر استفاده شد. برخی از این عکس‌ها و فیلم‌ها، مانند وضوی جبیره، تیمم، مس میت، طهارت، از قبل موجود بود، اگرچه فیلم‌ها و صوت‌هایی هم درباره‌ی احکام بیماران استومی، خون‌ریزی‌های زنانه و نفاس برای تفهیم بهتر مطالب تهیه شد. برای کسب اطلاعات بازه‌ی زمانی دوهفته‌ای در نظر گرفته شد. در این مدت، محقق پیگیر روند مطالعه بود و ظاهراً حجم مطالب برای این زمان کافی بود. پس از مشخص شدن مشارکت‌کنندگان، ابتدا افراد هر دو گروه پرسش‌نامه‌های اطلاعات دموگرافیک و دانش و نگرش را به‌صورت حضوری و با حضور محقق و کمک پژوهشگران به‌صورت هم‌زمان تکمیل کردند. سپس نحوه‌ی نصب و استفاده از این نرم‌افزار به مشارکت‌کنندگان گروه مداخله آموزش داده شد. در گروه کنترل نیز کتابچه‌ی احکام به‌صورت کاغذی در اختیار دانشجویان قرار داده شد. سپس دو هفته پس از این مرحله، مجدداً افراد هر دو گروه پرسش‌نامه‌ها را به‌صورت حضوری و با حضور محقق و کمک پژوهشگران به‌صورت هم‌زمان تکمیل کردند. برای جلوگیری از انتقال اطلاعات از یک گروه به گروه دیگر، برای اپلیکیشن قفل نرم‌افزاری گذاشته شد. به این ترتیب که برای ورود به اپلیکیشن، یک کد ورود (شماره‌ی دانشجویی) تعبیه شد تا امکان در میان گذاشتن آن با دیگر دانشجویان میسر نباشد. ابزارهای استفاده‌شده در این مطالعه شامل موارد زیر بود:

۱. اطلاعات جمعیت‌شناختی مانند سن، جنس،



✓ معتقدم یادگیری احکام شرعی پزشکی کار بیهوده‌ای است.

پرسش‌نامه‌ی دانش و آگاهی و نگرش براساس محتوای طراحی‌شده تنظیم شد و روایی صوری سؤالات به تأیید استادان گروه معارف و اخلاق دانشگاه رسید. برای ارزیابی روایی محتوایی کمی، از نظر ۱۲ استاد گروه‌های پرستاری، معارف و اخلاق و از شاخص‌های CVI و CVR استفاده شد. همه‌ی سؤالات پرسش‌نامه‌ی دانش از شاخص CVI بالاتر از ۰/۹ و CVR بالاتر از معیار بحرانی لاوشه برخوردار بودند. البته برخی سؤالات پرسش‌نامه‌ی نگرش در سنجش روایی محتوایی نمره‌ی پایینی گرفتند که برخی از آن‌ها حذف شدند و برخی دیگر با سؤالات مناسب‌تری جایگزین شدند و سپس شاخص‌ها به مقادیر مناسب دست یافتند. همچنین، پایایی سؤالات دانش با استفاده از معیار کودر ریچاردسون برابر با ۰/۸۲۱ محاسبه شد و آلفای کرونباخ سؤالات نگرش برابر با ۰/۶۲ به دست آمد.

در انتها به لحاظ رعایت مسائل اخلاقی، محتویات آموزشی در اختیار گروه کنترل نیز قرار گرفت و به سؤالات آن‌ها پاسخ داده شد. در این مطالعه برای توصیف متغیرهای جمعیت‌شناختی از آمار توصیفی (میانگین، انحراف معیار، تعداد، درصد و...) و برای فرض‌آزمایی از

آمار استنباطی استفاده شد. در بخش آمار استنباطی از آزمون کولموگروف اسمیرنوف برای بررسی توزیع نرمال و برای آزمون فرضیه‌ها از آزمون‌های تی مستقل و تی زوجی استفاده شد.

### یافته‌ها

تعداد ۶۴ دانشجو به پرسش‌نامه‌های دانش و نگرش پاسخ دادند که میانگین سنی آنان برابر با  $22/87 \pm 2/15$  بود. اکثر شرکت‌کنندگان پسر (۳۵ نفر، ۵۳ درصد) و ساکن خوابگاه (۳۰ نفر، ۴۵/۵ درصد) بودند. میانگین نمرات دانش و نگرش دانشجویان در گروه‌های کنترل و مداخله قبل و بعد از مداخله و مقایسه‌ی میانگین نمرات دانش و نگرش آنان راجع به احکام به صورت درون‌گروهی و بین‌گروهی در جدول ۱ نشان داده شده است. براساس این یافته‌ها، هر دو گروه تغییر چشمگیری از نظر نگرش در طول زمان داشتند ( $P < 0/05$ ). میانگین نمرات دانش تنها در گروه مداخله بعد از استفاده از اپلیکیشن احکام به طور معناداری بهبود یافته بود ( $P < 0/05$ )، در حالی که در گروه کنترل این تغییر رخ نداده بود ( $P > 0/05$ ). همچنین، نتایج آزمون تی مستقل نشان داد که دو گروه پس از مداخله از نظر دانش و نگرش با یکدیگر تفاوت معناداری داشتند ( $P < 0/05$ ).

جدول ۱: مقایسه‌ی میانگین و انحراف معیار نمرات دانش و نگرش دانشجویان پرستاری در خصوص احکام پزشکی قبل و بعد از مداخله

P-value (آزمون تی مستقل)	گروه مداخله		گروه کنترل		
	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	میانگین	
<0/001	۳/۰۸	۲۷/۷	۳/۰۱	۳۰/۶۶	دانش قبل از مداخله
	۳/۴۵	۴۸/۳	۲/۱۵	۳۰/۱۸	دانش بعد از مداخله
		<0/001	0/432		P-value (آزمون تی زوجی)
0/045	۴/۵	۳۶/۹۵	۵/۳۲	۴۳/۶۴	نگرش قبل از مداخله
	۷/۹۶	۴۳/۶	۹/۳	۴۸/۵۲	نگرش بعد از مداخله
		<0/001	0/004		P-value (آزمون تی زوجی)

بودند و دانشجویانی که واحد درسی احکام را گذرانده بودند یا از قبل در این زمینه مطالعه کرده بودند با دانشجویان دیگر تفاوت معناداری از نظر میزان دانش و نگرش نداشتند ( $P > 0/05$ ).

یافته‌ها همچنین بیانگر آن است که در سؤالات مربوط به بخش نگرش، اکثر دانشجویان نگرش نسبتاً مثبتی به احکام شرعی و پزشکی دارند (میانگین نمرات بالاتر از ۳۹). دانشجویانی که در شیراز و خوابگاه ساکن

## بحث

یافته‌ها نشان داد که ارائه‌ی محتوای احکام پزشکی در قالب نرم‌افزاری مبتنی بر تلفن همراه می‌تواند دانش و نگرش دانشجویان پرستاری را راجع به احکام شرعی به‌شکل مثبتی تغییر دهد. از آنجاکه مطالعه‌ی مشابهی با مطالعه‌ی حاضر یافت نشد و آموزش احکام از طریق اپلیکیشن برای دانشجویان پرستاری تاکنون انجام نشده است، در این قسمت به مطالعات مشابه پرداخته می‌شود. فراهانی و همکاران (۳) مطالعه‌ای توصیفی مقطعی با هدف بررسی آگاهی دانشجویان مقاطع مختلف علوم پزشکی دانشگاه علوم پزشکی اراک از احکام دینی در خصوص پزشکی انجام دادند. این مطالعه درباره‌ی ۲۲۷ دانشجوی پرستاری، مامایی و پزشکی در مقاطع مختلف از استیودنت تا اینترن انجام شد. پس از اجرای پیش‌آزمون، کتابچه‌ی احکام پزشکی در اختیار دانشجویان قرار گرفت و سپس پس‌آزمون برگزار شد. درصد تغییرات آگاهی تمام گروه‌ها از احکام پزشکی در مرحله‌ی دوم نسبت به مرحله‌ی اول از نظر آماری معنادار بود. پس از مطالعه‌ی کتاب احکام، آگاهی دانشجویان از سطح ضعیف به سطح متوسط ارتقا یافت. یافته‌های مطالعه‌ی حاضر با یافته‌های حاصل از پژوهش فراهانی و همکاران همسویی دارد. مطالعه‌ی پیمایشی یوسفی لویه (۲۸) درباره‌ی ۱۹۰۰ دانشجو در مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری در رشته‌های تحصیلی علوم انسانی و هنر، علوم پایه، علوم پزشکی، فنی و مهندسی، کشاورزی و دام‌پزشکی دانشگاه‌های استان تهران با هدف بررسی تأثیر آموزش دروس معارف اسلامی بر نگرش دینی دانشجویان، اثرهای مثبت آموزش بر نگرش نمونه‌ها را نشان داد. دانشجویانی که درس‌های معارف ۱ و ۲ را گذرانده بودند نگرش مثبت‌تری به مسائل مذهبی داشتند، اما گذراندن یا نگذراندن سایر دروس معارف (اخلاق اسلامی، متون اسلامی، تاریخ اسلام و انقلاب اسلامی و ریشه‌های آن) هیچ تأثیری بر افزایش یا کاهش نگرش دینی افراد حاضر در مطالعه نداشت.

مطالعه‌ی توصیفی عیسی‌زاده و همکاران (۲۹) با عنوان «ارزیابی آگاهی و نگرش پرستاران راجع به احکام شرعی در بیمارستان‌های دانشگاه علوم پزشکی تهران» درباره‌ی ۴۸۰ پرستار شاغل در بیمارستان‌های تهران انجام شد.

دین و سلامت، دوره ۱۲، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۳

نتایج نشان داد که بین آگاهی و نگرش پرستاران در بیمارستان‌هایی که کارگاه آموزشی درباره‌ی احکام شرعی در آن‌ها برگزار می‌شد و آن‌هایی که این کارگاه را نداشتند، تفاوت وجود دارد. سطح آگاهی و نگرش پرستاران در بیمارستان‌های برگزارکننده‌ی کارگاه احکام از بیمارستان‌های غیربرگزارکننده‌ی کارگاه احکام شرعی بالاتر و مثبت‌تر بود. نتایج مطالعه‌ی مقطعی رحمانی و همکاران (۳۰) با هدف بررسی تأثیر باورهای دینی در نگرش دانشجویان و کارکنان دانشگاه علوم پزشکی بابل راجع به سقط جنین که درباره‌ی ۱۸۶ نفر از کارکنان و دانشجویان رشته‌های مامایی، پزشکی در مقطع کارورزی، دستیاران و متخصصان زنان و زایمان در دانشگاه علوم پزشکی بابل انجام شد، بر تأثیر مثبت باورهای دینی بر انتخاب نوع سقط جنین صحت گذاشت. بی‌توجهی به آموزش احکام شرعی مرتبط و دانش اندک اعضای تیم درمان در این زمینه در تحقیقات مختلفی در داخل کشور بررسی شده است. مطالعه‌ی توصیفی بناییان و همکاران (۴) درباره‌ی ۱۵۱ مامای شاغل در مراکز بهداشتی و درمانی شهرهای استان چهارمحال و بختیاری با هدف بررسی میزان آگاهی ماماها از احکام شرعی موجود در حیطه‌ی مامایی و برخی عوامل مرتبط انجام شد. نتایج این مطالعه نشان داد که تنها ۱۱/۳ درصد از ماماها شهرهای استان چهارمحال و بختیاری از کل احکام شرعی آگاهی داشتند. ۶۰/۹ درصد از افراد طی خدمت خود به مسائلی برخورد کرده بودند که حکم آن را نمی‌دانستند و ۷۸/۱ درصد معتقد بودند که آموزش حین تحصیل نیازهای حرفه‌ای آنان در زمینه‌ی مسائل شرعی و قانونی را تأمین نمی‌کند. نورمحمدی و همکاران (۱) مطالعه‌ای توصیفی مقطعی درباره‌ی ۹۵ نفر از دانشجویان سال آخر کارشناسی پیوسته‌ی پرستاری دانشگاه آزاد علوم پزشکی اردبیل با هدف بررسی میزان آگاهی دانشجویان پرستاری دانشکده‌ی علوم پزشکی دانشگاه آزاد اردبیل از احکام شرعی و قانونی حیطه‌ی پرستاری و برخی از عوامل مرتبط با آن انجام دادند. آن‌ها دریافتند که آگاهی کلی دانشجویان در سطح خوب است و کمترین آگاهی از احکام شرعی در حیطه‌ی آموزش پزشکی برابر با ۲۳/۳۸ درصد است که نشان‌دهنده‌ی نیاز دانشجویان به آموزش مؤثر در این حیطه است. مرادی (۳۱) مطالعه‌ای توصیفی با هدف

بررسی چگونگی برقراری ارتباط و مراقبت از بیماران براساس موازین شرعی درباره‌ی ۱۴۴ نفر از پرستاران شاغل در بیمارستان آموزشی و درمانی امام خمینی تبریز انجام داد و نتیجه گرفت که تنها ۲۲/۲ درصد از پرستاران از آگاهی خوب راجع به احکام شرعی چگونگی ارتباط با بیمار برخوردارند و نیاز است به پرستاران آموزش داده شود. در مطالعات خارج از کشور نیز به اهمیت این موضوع اشاره شده است. استادان دانشگاه‌های آموزش اسلامی و علوم اجتماعی در مالزی، نیجریه و مالایا مطالعه‌ای با عنوان «آموزش‌های سنتی اسلامی در آسیا و آفریقا» انجام دادند. نتایج این مطالعه نشان داد به‌رغم اینکه یک‌پنجم جمعیت جهان را مسلمانان تشکیل می‌دهند، هنوز آموزش در کشورهای اسلامی براساس مدل‌ها و مفاهیم غیراسلامی صورت می‌گیرد. این نویسندگان اظهار کردند که در تقابل با پدیده‌ی جهانی شدن و چالش‌های ناشی از مدرنیته، اندیشمندان اسلامی باید دست به اقدامات عملی بزنند تا روش‌ها و مدل‌های اسلامی را برای آموزش مفاهیم اسلامی به کار ببندند و این ضعف در آموزش را که دانشمندان مسلمان از دهه‌ی ۱۹۷۰ به آن اشاره کرده‌اند، برطرف کنند (۲۴، ۳۲). به‌طور کلی همه‌ی مطالعات یافت‌شده در راستای مطالعه‌ی حاضر بوده و نتایج آموزش احکام شرعی به دانشجویان و پرستاران مثبت توصیف شده است و بر لزوم اهتمام بیشتر به این آموزش‌ها تأکید شده است.

### نتیجه‌گیری

براساس نتایج این مطالعه، استفاده از اپلیکیشن احکام ممکن است ضمن ارتقای دانش دانشجویان پرستاری در این خصوص، نگرش آن‌ها به رعایت احکام شرعی را بهبود بخشد. بر این اساس لازم است به آموزش احکام به دانشجویان دقت و توجه بیشتری شود. پرستاری رفتاری اخلاقی است و پرستار موظف است به اعتقادات بیماران توجه کند و برای برآورده کردن نیازهای معنوی و فرهنگی آن‌ها اقدام کند و این مهم وقتی انجام می‌شود که پرستار آگاهی کافی و نگرش مثبتی راجع به این احکام داشته باشد.

### پیشنهادات

مطالعه‌ی حاضر از این جهت که توانسته است با

تکنیک‌های فناوری مبتنی بر موبایل به آموزش احکام شرعی پزشکی بپردازد، یکی از مطالعات پیش‌گام در این زمینه است، اگرچه یکی از محدودیت‌های مهم این مطالعه آن است که به‌دلیل حضور دانشجویان در محیط‌های آموزشی و خوابگاه‌ها، این احتمال وجود دارد که اطلاعات گروه مداخله در اختیار گروه کنترل نیز قرار گرفته باشد؛ لذا پیشنهاد می‌شود در مطالعات بعدی، محققان روش‌هایی را برای کنترل این موضوع مدنظر قرار دهند.

### حمایت مالی

این پژوهش با حمایت مالی معاونت تحقیقات و فناوری دانشگاه علوم پزشکی شیراز با کد ۲۰۲۳۰ به انجام رسیده است.

### ملاحظات اخلاقی

این مطالعه را با کد اخلاق IR.SUMS.REC.1399.1075 کمیته‌ی اخلاق دانشگاه علوم پزشکی شیراز تأیید کرده است. محققان پس از کسب اجازه از معاونت پژوهشی دانشگاه‌های علوم پزشکی شیراز و هماهنگی با آموزش دانشکده‌ی پرستاری و مامایی حضرت فاطمه (س)، نمونه‌های مورد مطالعه را انتخاب کردند. در جلسه‌ی حضوری، با توضیح اهداف پژوهش و کسب رضایت آگاهانه از شرکت‌کنندگان مداخله انجام شد. گفتنی است که برای رعایت اخلاق در پژوهش به نمونه‌ها اطمینان داده شد که شرکت در تحقیق اختیاری است و هروقت که مایل باشند می‌توانند از ادامه‌ی همکاری انصراف دهند. برای محرمانه ماندن مشخصات نمونه‌ها از نوشتن نام بیمار روی پرسش‌نامه خودداری شد.

### تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که تضاد منافی در این تحقیق وجود ندارد.

### تشکر و قدردانی

نویسندگان از معاونت تحقیقات و فناوری دانشگاه علوم پزشکی شیراز برای حمایت مالی و مرکز تحقیقات دین و سلامت، دوره ۱۲، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۳

پرستاری شرکت‌کننده در این مطالعه تقدیر و تشکر می‌شود.

قرآن، حدیث و طب برای همکاری در اجرای این طرح کمال تشکر را دارند. همچنین، از تمام دانشجویان

## References

- Noormohammadi GH. Introduction to the School of Islamic Medicine. jurisprudence. Qom, first edition, 2012;(1):80.
- Azimi N.M, TadayonNajafabadi M. Bakhshande B ,Kiani M. Midwifery student's knowledge about spiritual and legal of precepts in field's midwifery. Ahvaz medical science of university's 2013. Journal of Medical Figh.2014; 5(17): 71-89.
- Farahani H, Rahjounia M. The knowledge of Arak University of Medical Sciences students in medical religious commandments in, pre and post training, 2005-2006. Journal of Arak University Medical Sciences. 12(4): 63-72.
- Banaeian SH, Sereshti M. Knowledge of midwives, from Chaharmahal and Bakhtiari province to ward midwifery legal and religious commandments and some of the relevant factors in 2006. Journal of Shahrekord University of Medical Sciences. 2007; 9(3):37-44.
- Tabatabaei SM, Alam-al-Hoda SH. The realm of medical jurisprudence and medical ethics. Iranian Journal of Medical Ethics and History of Medicine. 2012;5(5):1-9.
- Vasquez MS. Down to the fundamentals of telehealth and home healthcare nursing. Home Health Nurse. 2008;26(5):280-7.
- Rostamnejad M, A Moradi. Knowledge and attitudes of midwifery students about Women Shari's rules, Tabriz University of Medical Sciences Teb va Tazkieh .2005;14(3): 9-10 .
- Mirghazanfari M, Fatali S. The place of Shariah rules and medical rules in the Iranian traditional medicine school and the works of sages. The second conference on the study of Sharia rules in medicine. Islamic and Quranic medicine. 2012: 62-28.
- Mohammadi S, Shafeian R. Effectiveness Educational Technologies on Learning Anatomy Lessons from The Viewpoint of Medical Students. The Journal of Medical Education and Development. 2018; 13(3): 260-67.
- Ardekani EF, Salehi M, Bashardoost N, Yasini S, Soltani H. Yazd Medical Interns' Knowledge on Legal Rules and Religious Orders in Medicine. Iranian Journal of Medical Education. 2010;10(2).
- SalehiAsl E M, Sadeghi M. Jaafari , Amini . Knowledge and attitude of AJA students about Islamic and religious rules and principles. Paramedical Sciences and Military Health. 2010: 7(1).
- Rushby N. An agenda for mobile learning. British Journal of Educational Technology. 2012;43(3):355-6.
- Hsu YC, Ching YH. Mobile app design for teaching and learning: Educators' experiences in an online graduate course. International Review of Research in Open and Distributed Learning. 2013;14(4):117-39.
- Yaseen MN. The Rulings for the Donation of Human Organs in the Light of Shari'a Rules and Medical Fact. Arab LQ. 1990;5:49.
- Raza M, Hedayat KM. Some sociocultural aspects of cadaver organ donation: recent rulings from Iran. In Transplantation proceedings. 2004;36(10): 2888-90.
- Fadel HE, ACOG F. Islamic Shari'ah Rulings on New Reproductive Choices. Journal of the Islamic Medical Association of North America. 2005;37(2):70-7.
- Hasna F. Islam, social traditions and family planning. Social policy & administration. 2003;37(2):181-97.
- Mustaffa A, Rashid AA. Teaching methodologies in Islamic education in 21st Century: Challenges and perspective. International Islamic University Malaysia .2019.
- Radwan GN, Israel E, El-Setouhy M, Abdel-Aziz F, Mikhail N, Mohamed MK. Impact of religious rulings (Fatwa) on smoking. Journal-Egyptian Society Of Parasitology. 2003;33(3; SUPP):1087-102.
- Muhamad N, Mizerski D. The effects of following Islam in decisions about taboo products. Psychology & Marketing. 2013;30(4):357-71.
- Rahman NN. The Teaching and Learning of Usul Alfiqh in Public Universities in Malaysia: Reality and Challenges. Jurnal Syariah. 2008;16(3):523-36.
- Hashim R, Rufai SA, Nor MR. Traditional islamic education in asia and africa: A comparative study of malaysia's pondok, indonesia's pesantren and nigeria's traditional madrasah. World Journal of Islamic History and Civilization. 2011;1(2):94-107.
- Halim Tamuri A. Islamic Education teachers' perceptions of the teaching of akhlāq in Malaysian secondary schools. Journal of Moral Education. 2007;36(3):371-86.
- Khairuldin WM, Embong AH, Anas WN,

- Mohd H, Ismail D. The application of technology in the dissemination of fatwas: A study on religious institutions in Malaysia. *International Journal of Civil Engineering and Technology*. 2018;9(7):2018.
25. Shaari MS, Jamaludin Z. Providing Islamic Learning Structure for the Muslim Net-Generation. *The Social Sciences*. 2017;12(5):743-8.
26. Pakhni M, Fallahzadeh M.H, Abdulahi M. Specialized" health and treatment rulings based on the Fatwas of the Supreme Leader Ayatollah Azami Khamenei. Qom. Zamzam Publications.2010.
27. Khamenei A. Shari'a Islamic rulings. Qom. Nashre Maaref.2018.
28. Yousefi Loya Vahid. The effect of teaching Islamic education courses on students' religious attitudes. *Islamic Education*. 2016;3(5):153-84
29. Eisazadeh N, Vaskoei Eshkevari K, Zebardast J, Malek Mohamadi M, Shasty S. The Assessment of Nurses' Knowledge and Attitude Towards Islamic Commandments In Tehran University Of Medical Sciences (TUMS) Hospitals In 2014. *Payavard*. 2015; 9(3) :266-75
30. Rahimi M, Yadollahpour MH, Jorsaraie GA, Khafri S. Evaluation of the Effect of religious beliefs on the attitude toward abortion among the Students and healthcare personnel of Babol university of medical sciences. *J Babol Univ Med Sci*. 2016;18(5):70-6.
31. Moradi A. Survey Of Nurse's Knowledge About Communication And Care Of Patients In Bases Religious Rules. *Daneshvar Medicine*.2008;15(72):65-70.
32. Wigley A. Considering mobile learning? A case study from Jaguar Land Rover. *Development and Learning in Organizations: an international journal*. 2013;27(4):12-4.